

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)



Υπήρξε επί Τουρκοκρατίας μητροπολιτικός ναός ο Αγ. Γεώργιος (Rotonda) και πότε;

Απόστολος Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.704](https://doi.org/10.12681/makedonika.704)

Copyright © 2014, Απόστολος Βακαλόπουλος



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. (1960). Υπήρξε επί Τουρκοκρατίας μητροπολιτικός ναός ο Αγ. Γεώργιος (Rotonda) και πότε;. *Μακεδονικά*, 4(1), 547-549. <https://doi.org/10.12681/makedonika.704>

Ἡ δὲ ἐν τῷ κύκλῳ βραχυγραφία εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωσθῇ διττῶς :

α) *M(ι)χ(α)ήλ*

β) *X(ε)ρ M(ι)χαήλ*

Προκρίνω τὴν ἀνάγνωσιν Μιχαήλ, ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὰς σχετικὰς βραχυγραφίας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀρχαγγέλου, μολοντί ἐκεῖ οὐχὶ σπανίως προστίθεται καὶ τὸ *η*.

Κανονικῶς ἡ ἐπιγραφὴ ἔπρεπε νὰ εἴχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὴν ἄνω ταϊνίαν καὶ νὰ ἐσυνεχίζετο εἰς τὴν κάτω. Ἡ ἀντιστροφή, ἣτις παρουσιάζεται ἐδῶ, ἀποδοτέα εἰς κακὸν ὑπολογισμόν τοῦ χώρου. Ὁ Μιχαήλ δηλ. ὑπελόγισε μὲ τὴν ὑπογραφὴν του νὰ καταλάβῃ τὴν μίαν μόνον, τὴν κάτω, ταϊνίαν, ἣτις εὐρίσκεται καὶ εἰς κανονικὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, διὰ τὴν εὐχερῇ ἀνάγνωσιν ὑπὸ τοῦ θεατοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ πράξει ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἀνεπαρκὴς ἡ μία μόνον κενὴ ἐπιφάνεια καὶ ἀναγκαστικῶς ἐσυνέχισε καὶ εἰς τὴν ἄνω.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μετοχὴν *ζωγραφίζων* ἀντὶ *ζωγραφοῦσα*, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ ζωγράφος παρεσύρθη ἀπὸ τὸ κύριον ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐξέλαβε ὡς ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς ἀντὶ τῆς λέξεως *χεῖρ*. Ἀλλωστε τοιαῦται γραμματικαὶ ἀνωμαλίαι δὲν εἶναι οὔτε αἱ πρῶται οὔτε αἱ τελευταῖαι. Πληθὺς παρομοίων περιπτώσεων συναντῶμεν καθημερινῶς εἰς βυζαντινὰς ἐπιγραφάς. Ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι ὁ Μιχαήλ δὲν εἴχε καὶ ἀρκετὴν γνῶσιν καὶ πείραν τῆς γλώσσης. Διότι εἰς ἄλλην ἐπιγραφὴν, γραφεῖσαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, ὡς καὶ ἡ ἡμετέρα, εἰς τὸ ὄνομα *Εὐτύχιος* ἀντὶ τοῦ ὅ ψιλὸς τίθεται ἴωτα,¹ ἐνῶ ἄλλου καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν τὸ αὐτὸ ὄνομα εἶναι ὀρθῶς γεγραμμένον.

Ἡ νέα ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς καὶ αἱ ὀλίγαι σχετικαὶ παρατηρήσεις πεύθουν, νομίζω, ὅτι Μιχαήλ καὶ Ἀστραπᾶς εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

Σ. ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗΣ

ΥΠΗΡΞΕ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΝΑΟΣ

Ο ΑΓ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ (ROTONDA) ΚΑΙ ΠΟΤΕ;

1. Στὴ μελέτῃ μου «Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonda) ὡς μητρόπολις Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 16ον αἰῶνα»² προσπάθησα νὰ ἐξακριβώσω ἂν ἡ ὀνομασία *Παλαιὰ Μητρόπολις* ἢ *Eski Metropol*, πού ἀπέδιδαν στὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Rotonta) οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τούρκοι τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὶς ἀρχὰς τοῦ περασμένου αἰῶνα, προέκυψε ἀπὸ ἓνα πραγματικὸν γεγονός. Στὴ μελέτῃ μου ἐκείνη ἀνέφερα ὅτι ἡ παράδοσις ἐπιζοῦσε ἀκόμη ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια στὸ στόμα μᾶς γράϊας, ἡ ὁποία μάλιστα ἔλεγε ὅτι τὸ σπῆτι τῆς (γωνία ὁδῶν Τσουπλῆ - Ἀγ. Γεωργίου) χρησίμευε ὡς μητροπολιτικὸν κατάστημα καὶ δύο ἄλλα συνεχόμενα ὡς μητροπολιτικὴ κατοικία, «ὅταν μητροπολίτης ἦταν, καθὼς λέν, ὁ Ἀγ. Θεωνᾶς». Δηλ. τὸ νέο στοιχεῖο τῆς προφορικῆς αὐτῆς πληροφορίας μᾶς ἔφερνε πίσω στὸν 16ον αἰῶνα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ὁποίου ἔζησαν δύο μητροπολίτες μὲ τὸ ὄνομα Θεωνᾶς (Α' καὶ Β'). Τὴν ἀποψη αὐτὴν προσπάθησα νὰ τὴν ἐνισχύσω μὲ τὴν εἰδηση, ὅτι μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου (7 Ὀκτωβρίου 1571) ἐπὶ τῆς ἀρχιεραιείας Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου «καθηλώθησαν» πολλὰς ἐκκλησίες τῆς Θεσσαλονίκης «πλὴν τοῦ βωμοῦ», ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ ἐξαίρεσις ἔγινε, ἐπειδὴ ὁ «βωμός», δηλ.

¹ D. Bosković, ἔνθ' ἀν. 49 εἰς: 7.

² Μακ. Ἡμερολόγιον, 16 (1940), σ. 245 - 250.

ἡ Rotonda, ἦταν μητροπολιτικός ναός. Συμπέρασμα λοιπὸν τῆς μελέτης μου αὐτῆς, ποὺ στηρίζεται ὅμως σὲ ἀσθενή καὶ ἀνεπαρκῆ ἱστορικά στοιχεία ἦταν 1) ὅτι ἡ Rotonda κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα ἦταν μητροπολιτικός ναός καὶ 2) ὅτι οἱ ὀνομασίες Παλαιὰ Μητρόπολις καὶ Eski Metropol γεννήθηκαν ἐπὶ τουρκοκρατίας, ὅταν ἡ Rotonda ἔπαψε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς μητροπολιτικός ναός.

Ἀργότερα ὁ Γ. Θεοχαρίδης στὴ μελέτη του «Ὁ ναός τῶν Ἀσωμάτων καὶ ἡ Rotonda τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Θεσσαλονίκης»¹, ὅπου ἀπέδειξε ὅτι ἡ Rotonda ἦταν ὁ ναός τῶν Ἀσωμάτων, ἀνάγει τὴν προφορικὴ ἐκείνη παράδοση στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ μάλιστα πολλοὺς αἰῶνες πίσω, στοὺς χρόνους τοῦ Καμενιάτη καὶ τοῦ Εὐσταθίου (σ. 50). Τὸ νὰ ἐπιζήσει ὅμως μία τέτοια παράδοση τόσους αἰῶνες, μὴ ὀλόκληρη χιλιετηρίδα, ὅστεο² ἀπὸ τόσα καὶ τόσα γεγονότα καὶ ἀλλαγές, εἶναι πρᾶγμα βέβαια πολὺ ἀπίθανο. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἐπανερχεται καὶ στὴ σ. 54. 66 προσπαθώντας νὰ δεῖξει μὲ ἀλλεπάλληλες ὑποθέσεις ὅτι ἀπὸ τὸ 1525 καὶ ἐξῆς μητροπολιτικός ναός ἦταν ἡ κίβρι βασιλικὴ τοῦ Ἀγ. Δημητρίου, ὅπου σήμερα ὑψώνεται ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀκριβῶς σταματοῦν οἱ σχετικὲς ἐρευνές του, ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιτυχῆ ταυτισμὸ ποὺ ἔκανε τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων μὲ τὴν Rotonda ἡ τὸν γνωστὸ ὡς σήμερα ναὸ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἦταν δυνατόν νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ ρητὴ μαρτυρία τοῦ Gerlach στὰ 1576,³ γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀναμφισβήτητα τὴ χρῆση του ὡς μητροπολιτικοῦ ναοῦ κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα καὶ ἔτσι νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ μὲ γραπτὰ στοιχεία τὴν προφορικὴ παράδοση. Τὴ μαρτυρία αὐτή, ποὺ ἐρχόταν ὅμως σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ὑπόθεσίν του, ὅτι ὁ μητροπολιτικός ναός ἀπὸ τὰ 1525 ἦταν ὁ μικρὸς ναός τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, προσπάθησε βέβαια νὰ τὴν ἐξηγήσῃ μὲ κάποιο τρόπο λέγοντας ὅτι ἡ φράση τοῦ Gerlach «δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ναός οὗτος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Μητροπολίτης ἔχει προσωρινῶς τὴν ἐδραν αὐτοῦ, εἶναι καὶ ὁ ἀνάκθην μητροπολιτικός ναός τῆς πόλεως», ἀλλὰ ἔτσι ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴ λύση τοῦ προβλήματος. Ἐπομένως δὲν ἀξιοποιήθηκε ἡ μαρτυρία τοῦ Gerlach, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καὶ τὸ πρῶτο γραπτὸ στοιχεῖο, γιὰ ν' ἀποδειχθῇ ὅτι μητροπολιτικός ναός στὰ 1576 ἦταν ὁ ναός τῶν Ἀσωμάτων ἢ τῶν «Ἀγίων Ἀγγέλων».

Τώρα τελευταία ἤλθε στὸ φῶς νέα, πιὸ πειστικὴ μαρτυρία, ποὺ λύνει ὀριστικά τὸ ζήτημα. Εἶναι δύο βιβλιογραφικά σημειώματα, ποὺ βρισκονται στὸν ὑπ' ἀριθ. 2118 κώδικα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν (ἄλλοτε τοῦ Ἑλληνικοῦ γυμνασίου Θεσσαλονίκης) καὶ τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν Βασ. Λαοῦρδα στὴ μελέτη του «Βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Ἅγιον Δημήτριον» στὸ περιοδικὸ «Μακεδονικά» Δ' σ. 47. 162. Τὰ σημειώματα αὐτὰ εἶναι τὰ ἐξῆς: στὴ σ. 2 τοῦ κώδικα «τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης» καὶ στὴ σ. 3 «τῶν ἁγιο ἀνκελων». Τί σημαίνουν λοιπὸν αὐτά; Τὸ πρῶτο δηλώνει ὅτι ὁ κώδικας ἀνῆκε στὴ μητρόπολιν καὶ τὸ δεῦτερο στὴν ἀμέσως ἐπόμενη σελίδα διασαφηνίζει ὅτι μητρόπολιν εἶναι ὁ ναός τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων. Τὸ ὅτι ἡ γραφὴ τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν εἶναι τοῦ 16ου αἰῶνος, ὅπως εἶχε παρατηρήσει ὁ Α. Πολίτης στὸν ἀνέκδοτο ἀκόμη κατάλογο τῶν συμπληρωματικῶν κωδικῶν τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης, δείχνει καθαρὰ πᾶς καὶ ἀναμφισβήτητα ὅτι μητροπολιτικός ναός τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἦταν ὁ ναός τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων. Τὸ συμπέρασμα συγκινεῖ ἀληθινὰ τὸν ἐρευνητὴ, ὅταν σκέπτεται πόσον ἀκριβὲς ὁ

¹ Ἑλληνικά, 13 (1954), σ. 24 - 70.

² Die Kirche darin der Metropolit seinen Sitz habe heisse zu den heiligen Engeln.

πῆρξε ἡ προφορικὴ ἐκείνη παράδοση καὶ σύμφωνη μετὰ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Ἐκτός ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ αὐτὰ σημειώματα ὑπάρχει καὶ τὸ ἔξης σὺν φ. 104β «ἔτους ζ,οζ' (=1539) μηνὸς Αὐγούστου. ἔστιλ(εν) ὁ σουλτάν Σαίλεμ νὰ πάρῃ τὰ κιθνιά ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν. ἔλαβεν δὲ ἀπὸ τῶν ναόν του ἁγίου Μηνᾶ κιθνιά στ' καὶ ἀπὸ τοῦ ἔδαφους τρία καὶ ἀπὸ τοῦ εἰπομνησκοντος, κιθνιά γ' καὶ ἀπὸ τῆς μνητρ(ό)πολ(ιν) κιθνας η'». Τὸ σημείωμα αὐτὸ ἐπιβεβαιώνει καὶ μιὰ ἄλλη εἰδηση ὅτι «ἐπὶ ζ,οζ' (δηλ. 1569) ἀρχιερατεύοντος ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἰωάσαφ τοῦ Ἀργυροπούλου, καθηλώθησαν αἱ ἐκκλησίαι αὐτῆς πρῶτον ἢ τοῦ μεγάλου Δημητρίου, εἶτα αἱ λοιπαὶ πλὴν τοῦ βωμοῦ, παρὰ τοῦ δυσσεβοῦς Σουλτάν Σελίμη». Τὴν εἰδηση αὐτὴ τὴ δημοσίευσεν ὁ Κύριλλος Λαυριώτης σὺν φ. 62 τοῦ χειρογράφου Δ 41 τῆς Λαύρας μετὰ τὴν παρατήρησιν ὅτι ἔχει κάποια λάθη στὴ χρονολογία ἢ στὰ ὀνόματα τῶν σουλτάνων. Καὶ ἐγὼ ὁ ἴδιος διαπίστωσα ὀρισμένα λάθη, ὅπως π.χ. τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν «καθήλωσιν» τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, καὶ ἐνόμισα ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν μετὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου,¹ ἀλλὰ τώρα, ὕστερ' ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ παραπάνω σημειώματος, πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι πραγματικὰ ἀπὸ τὸ 1539, δηλ. δύο περὶπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴ ναυμαχία, εἶχε ἀρχίσει ὁ Σελίμ Β' νὰ γίνεται πιεστικὸς στοὺς χριστιανοὺς κατοίκους τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ν' ἀποσπᾷ κίονες ἀπὸ τὰς ἐκκλησίας τῆς γιὰ τὴν κατασκευὴν διαφόρων τουρκικῶν οἰκοδομημάτων, ὅπως τὸ ἴδιο εἶχε κάνει ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωσίν τῆς ὁ Μουράτ Β.² Ἡ κατάστασις ἀσφαλῶς θὰ ἐπιδεινώθηκε μετὰ τὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

¹ Βλ. Βακαλοπούλου, ἔνθ' ἀν. σ. 249.

² Ἀναγνώστη, ἔκδ. Βόννης, σ. 520, στιχ. 16-20.